

A Critical Study of the Lists of Persian Manuscripts in Pakistan

***Vaheedeh Dolatyari**

Abstract:

Owing to their antiquity, the manuscripts are considered to be the most significant and valuable sources in academic research. One of the important sources of the contemporary research carried out by the research scholars and authors is the lists of these manuscripts. It is established beyond doubt that there is a huge amount of Persian manuscripts pertaining to the different fields of literature as well as medicine, geography, astronomy, ethics ect in prose and poetry have been saved or managed in the personal collections and Government institutions' libraries of the Indo-Pak Subcontinent. This research has been conducted about the lists and bibliography of the manuscripts saved and preserved in the different libraries mentioned above. It shows the valuable work and efforts of the research scholars. There are so many important lists that have been compiled in Pakistan and five most important lists have been investigated and introduced in this article

Keywords: Persian Manuscripts, bibliography / lists of the manuscripts, Sub continental literature, Persian literature in Pakistan

بررسی فهرست‌های نسخ خطی فارسی در پاکستان

*وحیده دولتیاری

چکیده:

نسخه‌های خطی، به دلیل قدمتی که دارند، یکی از مهم‌ترین و ارزشمندترین منابع در انجام پژوهش‌ها به شمار می‌روند. اهمیت این نسخ موجب شده‌است تا همواره پژوهشگرانی به انجام پژوهش پیرامون آنها بپردازند. یکی از مواردی که پیرامون نسخ خطی در سالهای اخیر مورد توجه نویسندگان و پژوهشگران بوده‌است، فهرست نویسی نسخ خطی فارسی است. بخش اعظم نسخ خطی فارسی در کتابخانه‌ی دانشگاه‌های هند و پاکستان است. پژوهش حاضر، به بررسی فهرست نسخ خطی فارسی در پاکستان پرداخته‌است. اطلاعات به شیوه‌ی کتابخانه‌ای گردآوری شده و به شیوه‌ی توصیفی - تحلیلی تجزیه و تحلیل شده‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که تلاش‌های زیادی در خصوص فهرست نویسی نسخ خطی موجود در پاکستان صورت گرفته‌است که در حال حاضر پنج کتاب فهرست نسخ خطی در دانشگاه‌های این کشور موجود است که در آن به ذکر نسخ خطی فارسی موجود در پاکستان پرداخته و آنها را شرح داده‌اند.

واژگان کلیدی: نسخه خطی، فهرست نویسی، شبه قاره، پاکستان.

مقدمه:

نسخ خطی، از جمله ارزشمندترین میراث هر کشور به شمار می‌آیند؛ زیرا علاوه بر ارزشمندی و قدمت، از نظر محتوایی جزو معتبرترین و مستندترین منابع هستند. این نسخ، حاصل تلاش و کوشش نویسندگانی است که به تشویق و ترغیب دربار شاهان، به نگارش آنها اقدام می‌کردند و در واقع یکی از نشانه‌های فخر شاهان به شمار می‌رفت. هر نسخه‌ی خطی در نوع خود بینظیر است و حاوی اطلاعات ارزشمندی است که در سایر نسخ یافت نمی‌شود و همچنین از نظر محتوایی، برای دستیابی به متون اصلی دور از هر گونه تحریف و یا برای شناسایی حلقه‌های مفقود علمی، دارای ارزش هستند.

پژوهشها و تحقیقات انجام شده در زمینه‌ی نسخ خطی، بیانگر آن است که ایران، در گذشته‌های نه چندان دور، دارای گنجینه‌های عظیم نسخ خطی ارزشمند بوده‌است، که در ادوار مختلف تاریخی به دلایل مختلف، به مکان‌های دیگر برده شده‌است، با اینحال همچنان در سطح جهان با عنوان نسخ خطی فارسی شناخته می‌شوند و از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. تعداد زیادی از نسخ خطی فارسی، در شبه قاره و بخش اعظم آن در کتابخانه‌های کشور پاکستان موجود است. در سالهای اخیر، نویسندگان و پژوهشگران زیادی به فهرست نویسی این نسخ اقدام کرده‌اند. در این پژوهش، به بررسی کتابهای فهرست نسخ فارسی پاکستان پرداخته شده‌است.

روش انجام پژوهش

روش انجام این پژوهش، به صورت کتابخانه‌ای، توصیفی تحلیلی است. ابتدا به کتابخانه‌های پاکستان مراجعه کرده و فهرست‌های نسخ خطی را استخراج کرده و به بررسی و مطالعه‌ی آنها پرداخته‌ایم و سپس با توجه به محتوا و نحوه‌ی فهرست نویسی، به شرح و اشاره‌ی مختصری به هر اثر اشاره کرده‌ایم.

نقد و بررسی

1- فهرست مخطوطات شیرانی، گردآوری دکتر محمد بشیر حسین، نشر اداره تحقیقات پاکستان، دانشگاه پنجاب لاهور (1968م).

نویسنده در این کتاب، نسخ را به ترتیب موضوع ذکر کرده‌است و در بررسی هر اثر، ابتدا نام کتاب و جلد‌ها و نسخ موجود را آورده، موضوع آن را ذیل نام کتاب بیان کرده، و سپس نام مولف و نام نگارنده را به ترتیب ذکر کرده و در نهایت سال و محل چاپ را آورده و ارجاع داده‌است که در کدام صفحات می‌توان به اثر مذکور دست یافت. موضوعات مورد بررسی در این کتابها که نسخ‌شان ذکر شده‌است شامل سیزده موضوع تحت عنوان تفسیر قرآن، تجوید و قرائت قرآن، حدیث، تاریخ عالم، تاریخ اسلام، شمائل و فضائل نبی اکرم(ص)، تاریخ هند، تاریخ ایران، تاریخ افغانستان، تاریخ اقوام و قبائل، تاریخ قبایل غربی وسطی، تذکره‌ها و انتخاب کلام شعرا و نظم است و در نهایت در بخش پایانی استدراک کتاب، به شکل صحیح برخی لغات و ارجاعات داخل متن اشاره کرده‌است.

1- فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه مرکزی دانشگاه پنجاب لاهور (پاکستان)، گردآوری عارف نوشاهی، نشر مرکز پژوهشی میراث مکتوب تهران (1390 ه. ش).

در این کتاب نویسنده نسخ خطی فارسی موجود در مجموعه‌های نسخ خطی دانشگاه پنجاب شامل مجموعه عمومی، مجموعه آزاد، مجموعه پیرزاده، مجموعه‌ی کیفی، مجموعه‌ی ولتر، مجموعه شیرانی، مجموعه محبوب عالم و مجموعه آزر را گردآوری کرده است. نویسنده در این کتاب بیشتر به ذکر نسخی توجه داشته‌است که تا زمان وی فهرست نشده و یا اگر فهرست شده‌بود ایرادات و اغلاطی داشته‌اند که در صدد اصلاح آنها برآمده‌است. روش فهرست نویسی این کتاب به این صورت است که مشخصات پنج مجموعه را به صورت درهم در دو بخش رسائل و تک رساله و کتابها آورده‌است. در این اثر بیشتر توجه نویسنده بر معرفی آثار و نسخ جدید است و از ذکر و تکرار نسخی که قبلاً معرفی شده‌اند خودداری کرده‌است. وی همچنین چندین نسخه از نسخ مورد بررسی را تحت عنوان نسخ مهم و قابل توجه برشمرده‌است که از جمله آنها می‌توان غره الکمال امیرخسرو، دیوان سعدی، دیوان مشفق بخارایی، اسکندرنامه نظامی گنجوی، خمسه‌ی نظامی، معراج نامه معین مسکین و شرح فصوص الحکم را می‌توان نام برد.

2- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشگاه پنجاب، گردآوری سید خضر عباس نوشاهی، انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان اسلام آباد (1365).

کتاب حاضر، به بررسی مشخصات 1626 نسخه از نسخ خطی دانشگاه پنجاب پرداخته‌است که به ذکر موضوعی کتابها پرداخته و شامل موضوعاتی چون تفسیر، تجوید، ریاضی و موسیقی، ستاره شناسی، رمل، جانورشناسی، پزشکی، فلسفه، ملل و نحل، عرفان و عقاید، هنر و دستور زبان و بلاغت و علوم غربیه می‌باشد. نویسنده برخی نسخ را از نظر هنری و کمیاب بودن تحت عنوان «نسخ کمیاب» ذکر کرده‌است که از جمله آنها می‌توان به فرسنامه با موضوع جانورشناسی نوشته‌ی لور شهاب، فرمان جعفری با موضوع عرفان نوشته‌ی قتیل، بهار پیرا با موضوع نامه‌نگاری نوشته‌ی پندت کرتاکشن اشاره کرد. نویسنده در نگارش این اثر به فهرست چهارده جلدی احمد منزوی توجه داشته و همه‌ی آن نسخ را در اثر خویش منعکس کرده‌است.

3- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه گنج بخش دانش، گردآوری محمد حسین تسبیحی، انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان اسلام آباد (1350 ه. ش).

در این کتاب، سیصد نسخه‌ی خطی، به ترتیب الفبائی ذکر شده‌اند. نویسنده در فهرست‌نویسی به روش فهرست‌نویسان پیش از خود توجه داشته و در بررسی هر اثر به قطع نسخه، تعداد صفحات، خط نسخه و کاغذ آن توجه داشته‌است. مشخصات اثر شامل کاتب و مکان گردآوری آن و نام مولف ذکر شده و مکان نگارش نیز در پایان نسخه آمده‌است. نویسنده همچنین با بررسی و اشاره به چند بند آغازین هر اثر، نحوه‌ی آغاز آن را مورد بررسی قرار داده و چگونگی انجام و دلیل نگارش کتاب را

با درک و دقت خویش و با توجه به قراین موجود در اثر آورده‌است. از مهم‌ترین ویژگی‌های این کتاب، رعایت امانتداری نویسنده است، به گونه‌ای که خط اثر را نیز به ترتیبی که در اصل آن بوده آورده‌است و غرضی در برتری دادن یک نسخه بر دیگری در این کتاب مشاهده نمی‌شود. این اثر دارای هفت فهرست موضوعی نام اشخاص، کاتبان، فهرست کلمات، فهرست مصراع‌های پراکنده، فهرست کتابها و نام اماکن است. نسخ مورد بررسی در این اثر سیصد جلد است که در اصل براساس نام به چهارصد و بیست و هشت نسخه می‌رسند. نسخ موجود در پنج زبان فارسی، اردو، عربی، ترکی و پنجابی نگاشته شده‌اند. از میان نسخ، چهل و هفت مورد مکرر بررسی شده‌اند که از جمله آنها می‌توان به گلستان و بوستان سعدی، طوطی‌نامه و شرح اسکندرنامه نظامی اشاره کرد.

4- فهرست‌واره نسخه‌های خطی فارسی پاکستان، گردآوری احمد منزوی، انتشارات مجمع ذخائر اسلامی اسلام آباد (1362-1375).

کتاب حاضر در چهارده مجلد گردآوری شده‌است. نویسنده در تدوین و گردآوری این اثر، کتابشناسی-ها و منابع بی‌شماری را مورد بررسی قرار داده‌است. همه‌ی آثار نسخ خطی پاکستان در این کتاب گردآوری شده‌است. شیوه‌ی فهرست‌نویسی این اثر به این شکل است که ابتدا نام نویسنده یا مترجم اثر و سپس زمان نگارش آن ذکر شده‌است. بخش‌بندی نسخ، موضوع آن و منابع به کار رفته در آن، از جمله مواردی است که مورد توجه نویسنده این اثر بوده‌است. لازم به ذکر است که اطلاعات مذکور در بررسی همه‌ی نسخ نیامده و در برخی نسخ که نویسنده در خصوص آن اطلاعات دقیقی نداشته‌است، فقط به ذکر اطلاعاتی اشاره کرده‌است.

5- راهنمای فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان، نوشته‌ی انجم حمید، نشر مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد (1388).

کتاب حاضر، راهنمای فهرست نسخه‌های خطی موجود و مکتوب در اثر چهارده جلدی فهرست نسخه‌های خطی فارسی پاکستان، نوشته‌ی احمد منزوی می‌باشد. روش نوشتار به این صورت است که بعد از نام کتاب یا نام شخص، شماره‌ی جلد و شماره‌ی صفحه ذکر شده‌است. کتابها و فهرست‌ها شامل متن، شرح، فرهنگ‌نامه، ترجمه و ... است. شرح و ترجمه‌ی یک اثر، ذیل خود اثر آمده‌است. چنانچه یک کتاب دارای چند نویسنده بوده‌است، مقابل نام کتاب، نام هر دو نویسنده ذکر شده و شماره جلد و صفحه آن نیز آمده‌است. توجه به مکان، از دیگر ویژگی‌های این کتاب است. به این صورت که در پایان هر اثر، به مکان آن نیز اشاره شده‌است، خواننده می‌تواند براساس نام مکان، نویسندگان و نسخ یک ناحیه‌ی خاص را شناسایی کند. چنانچه نویسنده‌ای بیش از دو اثر داشته‌است، بعد از نام نویسنده اسم کتاب‌ها ذکر شده و شماره صفحه و جلد آن نیز متعاقباً آمده‌است.

منابع و مأخذ

##-تسبیحی، حسین(1350)فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه گنج بخش دانش،اسلام آباد: انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.

##-حمید، انجم(1388)،راهنمای فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان،اسلام آباد: نشر مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.

##-منزوی، احمد(1362)، فهرست‌واره نسخه‌های خطی فارسی پاکستان،اسلام آباد: انتشارات مجمع ذخائر اسلامی.

##-نوشاهی، سید خضر عباس(1365)فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشگاه پنجاب،اسلام آباد: انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.

##-نوشاهی، عارف(1390)فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه مرکزی دانشگاه پنجاب لاهور(پاکستان)، تهران: نشر مرکز پژوهشی میراث مکتوب.